

Znalezisko przemycone z obozu koncentracyjnego Ravensbrück

Projekt na zlecenie Domu Konferencji w Wannsee – Miejsca Pamięci Edukacji Historycznej. Finansowany przez fundację "Pamięć, Odpowiedzialność i Przyszłość" (Stiftung "Erinnerung, Verantwortung und Zukunft")

W roku 1975 miało miejsce spektakularne znalezisko dokumentów z czasów II wojny światowej. Polskie dziewczęta i kobiety, które były osadzone w obozie koncentracyjnym Ravensbrück, przemyślały w latach 1942 i 1943 z obozu listy, wiersze i informacje o zbrodniach. Ich sprzymierzeńcami byli polscy mężczyźni, lekarze i chorążowie, więzieni przez nazistów w obozie dla jeńców wojennych w Meklemburgii-Pomorzu Przednim. Między obiema grupami nawiązały się bliskie stosunki – wyrosłe na wzajemnej trosce, konkretnej udzielonej pomocy i podarunkach.

Na podstawie tych danych źródłowych wyprodukowano we współpracy z Alternatywnym Młodzieżowym Domem Kultury Dessau (Alternatives Jugendzentrum Dessau – AJZ) płytę kompaktową: **"Aby świat się dowiedział..." – nielegalne dokumenty z obozu Ravensbrück**. Ta kompozycja słowno-muzyczna składa się z cytatów i wspomnień i opowiada o historii tego przemyconego znaleziska oraz o jego treściach.

24 maja 1975 roku o godzinie 10 grupa operacyjna zarządu okręgowego Bezpieczeństwa Państwowego (Staatssicherheit - Stasi) w Neubrandenburg rozpoczęła kopanie w lesie. Miejsce wskazał Stasi Dr Henryk Grabowski, polski lekarz i były więzień obozu jeńców wojennych IIA. W środku lasu, oddalony metr od kamienia granicznego, kilometr na wschód od garnizonu Pułku Łączności Fünfeichen Narodowej Armii Ludowej NRD (Nachrichtenregiment Fünfeichen der Nationalen Volksarmee der DDR), w pobliżu trasy kolejowej Burg Stargard-Neubrandenburg, odkopano ponad trzydziestoletni pojemnik z dokumentami. Jego zawartość rząd NRD przekazał Centralnemu Komitetowi Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, który z kolei przekazał go Państwowemu Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu. Krystyna Oleksy, była dyrektor oddziału oświatowego muzeum, pamięta, że wraz z współpracownicą Ireną Polską uległy w roku 1989 prośbom polskich ocalałych i, pomimo ówczesnego deficytu papieru, umożliwiły publikację. Nosi ona tytuł "Aby świat się dowiedział ...": Nielegalne dokumenty z obozu Ravensbrück.

Znalezisko

W szklanym pojemniku znajdowały się w dobrym stanie:

1. 36 kartki różnych rozmiarów z listami i wierszami,
2. jeden rysunek,
3. miniaturowa rzeźba przedstawiająca orła, a na niej dwa napisy: "Jeszcze Polska nie zginęła" i "Wolność i zwycięstwo 1943".

Łącznie 14 listów pochodzi z okresu od wiosny do jesieni 1943 roku. Napisane zostały przez polskie dziewczęta i kobiety, które więzione były w największym obozie dla kobiet na byłym obszarze Rzeszy, w obozie koncentracyjnym Ravensbrück. Poza tym w szklanym pojemniku znajdowało się 37 wierszy trzech polskich autorek, które reprezentują dwa pokolenia więźniarek:

- a. Zofia Górską, aresztowana w wieku 18 lat i deportowana w 1942 roku z Radomia, pozostawiła 17 wierszy,
- b. Grażyna Chrostowska, deportowana w 1941 roku w wieku 19 lat z Lublina pozostawiła 15 wierszy,
- c. Halina Golczowa, deportowana w 1942 roku w wieku prawie 40 lat, jest autorką 5 wierszy.

Poza tym przemycone znalezisko zawiera listy rozstrzelanych: między listopadem 1941 a wrześniem 1943 roku SS rozstrzelało najczęściej jeszcze młode Polki w Ravensbrück, w tym Grażynę Chrostowską. W zakopanych spisach wymienione są 145 nazwiska, w jednym z listów adresatka pisze o w sumie 184 rozstrzelanych. Prawdopodobnie przemycono jeszcze inne spisy, które nie znalazły się w szklanym pojemniku. Wreszcie znalezisko zawiera tabelaryczny spis medycznych eksperymentów przeprowadzonych na 74 Polkach w okresie między czerwcem 1942 a sierpniem 1943 roku. Wśród udokumentowanych tą listą torturach wymienia się eksperymenty z sulfonamidami, transplantacje kości, mięśni i nerwów oraz eksperymenty regeneracyjne przeprowadzonych na nogach kobiet. Eksperymenty z sulfonamidami miały na celu wypróbowanie terapii ran odniesionych na froncie (zgorzel gazowa). Aresztowane podczas niemieckiej okupacji Polski bojowniczkami ruchu oporu były bez ich wiedzy i zgody, i bez dostatecznego opatrzenia ran, "operowane". Najmłodsza miała 16 lat, najstarsza 48. Część 8 teczki projektu przeznaczonego na interdyscyplinarną lekcję o norymberskim procesie lekarzy, omawia szczegółowo tę zbrodnię, opisuje odpowiedzialnych lekarzy SS i ofiary, z których cztery zeznawały przed sądem, jako świadkowie oskarżenia.

Historia znaleziska

Nielegalne dokumenty, listy jak i wiersze mają niepowtarzalną historyczną wartość. Aresztowane kobiety i dziewczęta chciały zapisać zbrodnię nazistów i poinformować świat zewnętrzny. Miały nadzieję, że w ten sposób sprawią, że zbrodnię zostaną ukarane, a pamięć o zamordowanych zachowana.

Ich korespondentami byli polscy jeńcy wojenni, osadzeni w obozie dla jeńców wojennych (Stalag IIA) pod Neubrandenburg. Wskazówki w listach, na przykład zamówienia różnych materiałów takich jak polskie książki, papier listowy i nawet lekarstwa oraz przedmioty religijnych rytuałów, które mężczyźni mogli najwidoczniej zdobyć, wskazują, że mężczyźni mieli większą swobodę poruszania się.

Publikacja muzeum Auschwitz-Birkenau z roku 1989 dokumentuje poza przemyconym znaleziskiem wspomnienia i listy uczestników. Stąd dowiedziano się, jak przebiegała wymiana dokumentów i przedmiotów, kim byli ci mężczyźni i jak doszło do zakopania szklanego pojemnika: według listów uczestnicy spotykali się przy pracach poza obozem głównym, a mianowicie w Neustrelitz.

Kontakt nawiązało tak zwane "komando końskie" ("Pferdekolonne") - dziesięć kobiet, które w Fürstenbergu zajmowały się w stajni końmi SS, a z Neustrelitz przywoziły siano (w okresie od grudnia 1942 do lutego 1943 roku). Później kontakt z tamtejszymi jeńcami wojennymi rozwinęło komando ładunkowe (Ladekommando), które w każdy poniedziałek przynosiło towar z magazynów w Neustrelitz. Kobiety z komando ładunkowego utrzymywały także kontakt z francuskimi jeńcami wojennymi stalagu IIA, pracującymi w komando A85. Prawie wszystkie kobiety i dziewczęta z obu komand zostały przywiezione do Ravensbrück transportami z Warszawy i Lublina w sierpniu i wrześniu 1941 roku. Mężczyźni, których listy i wspomnienia również zawarto w polskiej publikacji, należeli do grupy ruchu oporu, składającej się głównie z młodych polskich lekarzy. Zostali oni wzięci do niewoli przez Niemców podczas wojny i musieli zajmować się w lazarecie dla jeńców wojennych rannymi i chorymi.

Jedna z autorek listów, Zofia Pociłowska, opowiadała w 1975 roku, że wymiana towarów i dokumentów przebiegała przez dwa wychodki, które najwidoczniej znajdowały się na terenie magazynu broni SS w Neustrelitz.

Dokumenty znalezione w szklanym pojemniku są jedynie ostatnią częścią większego zbioru. Najwidoczniej jeńcom wojennym udało się przekazać także inne informacje. Wiadomo, że około roku 1943 rzeczywiście nadano audycję w brytyjskim radio BBC, w której donoszono o medycznych eksperymentach w Ravensbrück. Działający w ruchu oporu lekarz Dr Henryk Grabowski donosi, że nie tylko świat dowiedział się o tych eksperymentach (i nic nie zrobił), w ten sposób zaalarmowane zostało także SS. Przeprowadzane nagle w obozie jeńców wojennych częste obławy skłoniły mężczyzn do zakopania ukrytych jeszcze w lazarecie dokumentów więźniów obozu koncentracyjnego. Już samo stworzenie takich dokumentów w obozie stanowiło zagrożenie życia i wymagało ogromnego wysiłku organizacyjnego i zachowania tajemnicy. Więźniowie zrobili wszystko, aby przekazać informacje do Polski, do polskiego rządu na uchodźstwie lub też do angielskiego programu radiowego BBC do Londynu.

Czasem do grupy więźniów komando ładunkowego przekradały się "króliki doświadczalne", niezmiernie niebezpieczna operacja, która wymagała ogromnej odwagi. Nie wolno im było pod żadnym pozorem opuścić obozu, ale chcieli koniecznie pokazać jeńcom wojennym, choćby tylko z daleka, swoje operowane nogi. Raz udało się więźniom, zorganizować aparat fotograficzny, aby w tajemnicy, za jednym z baraków w obozie, zrobić zdjęcia kilku kobietom, których nogi zostały okaleczone przez eksperymenty. Film został ukryty przez francuską więźniarkę Germaine Tillion i zabrany po oswobodzeniu obozu.

Teczka projektu "Znalezisko przemycone z obozu koncentracyjnego – pamięć, sztuka i godność człowieka"

Teczka projektu zawiera historię przemyconego znaleziska: wykopany w 1975 roku w lesie w okolicach Neubrandenburg szklany pojemnik z dokumentami przeschumowanymi przez polskich więźniów obozu koncentracyjnego w Ravensbrück, które miały być w przyszłości dowodem łamania praw człowieka. Pojemnik zawiera listy, wiersze, dokumenty artystyczne, listy rozstrzelanych i listy eksperymentów medycznych.

Zestawiona w roku 2012 przez panią Dr Constanze Jaiser i pana Jacoba Davida Pampuch teczka projektu jest adresowana do szkół stopnia średniego od klasy 9 i nadaje się do realizacji podczas różnych przedmiotów, oprócz historii, polityki lub nauki o społeczeństwie na niemiecki, etykę lub wartości i normy, sztukę i muzykę.

Pojedyncze części składowe teczki projektu były wypróbowane z uczniami i uczennicami szkoły głównej jak i z gimnazjalistami i mogą zostać wykorzystane do nauki szkolnej i pozaszkolnej - uczenie odkrywczym, w którym interpretacja może zostać wypracowana samodzielnie.

W poszczególnych częściach tematyzuje się warunki życia w obozie koncentracyjnym oraz kwestię godności człowieka w tych warunkach. Jest mowa o rozstrzelaniach w obozie, które dotyczyły szczególnie Polki, ale o ich zmaganiach o godne umieranie, o ich wątpliwościach religijnych i o ich wysiłkach, aby zachować wspomnienia o tych, które SS samowolnie zamordowało. Kolejna część składowa projektu zajmuje się pytaniem, jak sztuka, jako strategia pamięci, może być wykorzystana także dziś. Kolejna kwestia to pytanie o istniejącą chęć zemsty. O postępowaniu z nią mają wypowiedzieć się zarówno ocaleni jak i młodzież. Kolejna część składowa zajmuje się norymberskim procesem lekarzy.

Jako wprowadzenie w specyfikę i historię przemyconego znaleziska streszczono najważniejsze teksty i informacje na dwóch płytach kompaktowych. Te płyty są jednocześnie przykładem jednej z możliwości radzenia sobie ze wspomnieniami - i jednym z przykładów, jak powiązać edukację o prawach człowieka z historyczną perspektywą.

Treść:

- Broszura (168 stron) składa się z ośmiu części składowych:
 - Część 1: (Prze)życie w obozie koncentracyjnym - przesłanie przemyconego znaleziska
 - Część 2: Obóz koncentracyjny i godność człowieka - słuchanie ocalonego
 - Część 3: Poniżenie i okrutne traktowanie - uważne czytanie wierszy
 - Część 4: Pytania o Boga - wystawa do cyklu wierszy "Ostatnie momenty"
 - Część 5: Sztuka jako strategia pamięci - tworzenie filmowego pomnika
 - Część 6: Polki - praca nad uprzedzeniami
 - Część 7: Chęć zemsty - audycja radiowa
 - Część 8: Pociągnięci do odpowiedzialności - proces sądowy przeciwko lekarzom obozowym.
- 53 karty pracy (DIN A 4)
- 36 par kart (format: 10,5 x 10,5 cm)
- 2 CD (CD 1: Historia przemyconego znaleziska, CD 2: opowieści ocalonych)

Do tego opracowano materiały pedagogiczne na lekcje:

Każda z ośmiu części ma jako motto jedno prawo człowieka, które może być uwzględnione mniej lub bardziej podczas lekcji. Głównie jednak chodzi o przedstawienie znaczenia walki o godność człowieka. Części składowe mają następujące tematyczne punkty ciężkości i cele:

Część 1: (Prze)życie w obozie koncentracyjnym – przesłanie przemyconego znaleziska:

Przy pomocy kart pracy i przykładów ze słuchowiska należy stworzyć analogie do przemyconego znaleziska pomiędzy historią a teraźniejszością. Najpierw należy znaleźć i wyrazić własną definicję godności człowieka, a następnie przeanalizować poniżającą i bezprawną sytuację więźniów obozu oraz wy badać możliwości egzekwowania własnych praw w beznadziejnej sytuacji.

Część 2: Obóz koncentracyjny i godność człowieka – słuchanie ocalonego:

Centralnym punktem tej części jest omówienie fragmentów wywiadu ze słowackim ocalonym z obozu Ravensbrück z Peterem Havašem, który był więziony jako dziecko w obozie męskim w Ravensbrück. Naruszenie godności człowieka z jednej strony, z drugiej nauczanie się postrzegania osobistej tożsamości, jest celem tej części. Rozważania o godności człowieka ocalonego z obozu koncentracyjnego stwarzają następnie możliwość refleksji na temat problematyki obozowej i godności człowieka.

Część 3: Poniżenie i okrutne traktowanie – uważne czytanie wierszy:

Na przykładzie analizy dwóch wierszy, które powstały w obozie koncentracyjnym w Ravensbrück i są częścią przemyconego znaleziska, wyraźne stają się szanse i granice języka w obliczu okrucieństwa i poniżenia. Celem jest refleksja nad tym, jaki może istnieć związek między godnością człowieka, prawami człowieka i poetyckim, artystycznym i muzycznym językiem. Kolejnym, aktualnym także w dzisiejszym świecie, dążeniem jest refleksja na temat wpływu poniżenia i okrutnego traktowania na możliwości artykulacji.

Część 4: Pytania o Boga – wystawa do cyklu wierszy "Ostatnie momenty":

W tym miejscu przedstawione zostanie w formie wystawy dziewięć wierszy z przemyconego znaleziska, w którym imaginowane są różne etapy przeżywane przez

czekającego na stracenie człowieka.

Przy pomocy kolażu słowa i obrazu mogą zostać przeanalizowane ekstremalne naruszenia praw człowieka w obozie koncentracyjnym, ale także możliwości egzekwowania własnych praw i wyrażenie siebie w beznadziejnej sytuacji. Obok kognitywnych i emocjonalnych rozważań na temat śmierci chodzi tutaj o kreatywne obchodzenie się z dokumentami historycznymi i poetyckimi świadectwami ludzkiej pamięci.

Część 5: Sztuka jako strategia pamięci – tworzenie filmowego pomnika:

Cele są podobne jak w części 4, jednak tutaj uwaga skierowana będzie na te nieokazałe biograficzne ślady polskich kobiet i dziewcząt, które to stały się ofiarami rozstrzelań i medycznych eksperymentów. W tej części pokazane zostanie, jakie możliwości w celu zachowania godnej ludzkiej pamięci daje przygotowanie prostego wideoklipu z fotografii, dokumentów, własnego tekstu i muzyki.

W procesie tworzenia będzie także chodziło o reflektowanie własnych uczuć i myśli na temat niewoli.

Część 6: Polki – praca nad uprzedzeniami:

Tutaj będą prezentowane dokładnie obok siebie historyczne i aktualne dokumenty, jak na przykład hasła propagandowe przeciwko Polkom z czasów nazizmu i plakat NPD (Narodowodemokratyczna Partia Niemiec) z hasłem "Zatrzymać inwazję Polaków". Zapoznanie się z tematem pracy przymusowej i obrazem człowieka w narodowym socjalizmie następuje poprzez uprzedzenia i stereotypy o innych narodowościach. Analizowane będą następnie różne perspektywy upokorzenia i wykluczenia wtedy i dziś.

Część 7: Chęć zemsty - audycja radiowa:

W tej części uwaga koncentruje się na wierszu o zemście, który został napisany w Auschwitz i przewieziony do Ravensbrück, gdzie zyskał wśród wielu Polek status hymnu. Przy pomocy tego historycznego świadectwa, jak i wypowiedzi ocalałych, uczniowie będą pracować nad sądem, że nienawiść i chęć zemsty egzystowały wśród więźniów obozu koncentracyjnego i mogły być niezbędne do przeżycia, uczucia te jednak na dłuższą metę nie pomagają w życiu. Także w dzisiejszym świecie spotyka się wolę zemsty i stąd zaplanowana jest dyskusja, jak sobie z tym radzić i na czym polega różnica między prawnym ściganiem przestępstw, a samowolnymi aktami zemsty.

Część 8: Pociągnięci do odpowiedzialności – proces sądowy przeciwko lekarzom obozowym:

Udokumentowane w przemyconym znalezisku przymusowe operacje na polskich kobietach i dziewczętach zostały świadomie przedstawione w powojennej perspektywie prawnego karania przestępstw. Tym samym zachęca się do połączenia od początku przekazywania wiedzy i opisywania tych zbrodni z analizą perspektywy sądu, sprawców i ofiar jak i ich ocenę. Tym samym powinno się unikać z jednej strony voyeurystycznego spojrzenia na fakty, a z drugiej może ono mieć odciążającą funkcję, kiedy ta ekstremalna forma łamania praw człowieka będzie omawiana przed sądem – sytuacja, która odpowiada historycznym faktom. Na podstawie dokumentów o norymberskim procesie lekarzy z 1946/47 ma być zrekonstruowane postępowanie sądowe. To wymaga (podział na grupy) przestudiowania perspektywy ofiar i sprawców i krytycznego obchodzenia się z dokumentami źródłowymi. Przy tym stanie się jasne, jaki problematyczny jest karanie "zbrodni przeciw ludzkości".

Treści:

- Aspekty historyczne (na przykład niewolnictwo lub sztuka w obozie koncentracyjnym)
- Stosunek do mniejszości i ich praw człowieka (Polacy, Sinti i Romowie, Kurdowie, niepełnosprawni),
- szczególnie zapewnienie im godnych warunków życiowych.
- Formy sztuki i ich znaczenie w indywidualnej i zbiorowej ekspresji oraz w walce o godność człowieka (muzyka, malarstwo, taniec – także jako sztuka walki)
- Przykłady łamania godności człowieka w środowisku szkolnym dają możliwość, zastanowienia się nad własnym środowiskiem, szczególnie granicami wolności słowa.
- Tematy, które wiążą się z przemyconym znaleziskiem lub mogą stać się istotne w dalszym omówieniu aktualnych kwestii związanych z prawami człowieka, między innymi dyskryminacja różnymi metodami (aż do teraźniejszości), praca niewolnicza i niewola, potępienie ostrej przemocy i okrutnego traktowania, próby refleksji nad wartościami i wartością własną, domaganie się wolności słowa i zabezpieczenie godnych warunków życia, jak i rozmaite próby egzekwowania swoich praw i ekspresji poprzez sztukę.

Cele:

- Poznanie, jak inni przekształcili doświadczenie oburzenia i bezsilności poprzez sztukę i muzykę w pełne godności działanie.
- Umiejętność opisywania ilustrowanych tematów
- Rozpoznanie, że uczucia znajdują formę wyrazu, która może być komunikowana i dzielona.
- Refleksja nad daną rolą w społeczeństwie
- Znalezienie własnej definicji godności człowieka (wg m.in. Wolframa Höflinga)

1. Życie w fizycznej integralności (szanowanie i ochrona fizycznej integralności)
2. Życie w sprawiedliwości socjalnej (zapewnienie godnych warunków życia)
3. Życie z równowartościowym statusem prawnym, bez upokarzającego nierównego traktowania (zapewnienie elementarnej równości wobec prawa)
4. Życie w swobodzie samostanowienia i z poczuciem własnej wartości, tak jak człowiek postrzega się sam w swojej indywidualności (zachowanie osobistej tożsamości)

Zaproponowane materiały nadają się do przeprowadzenia interdyscyplinarnej lekcji, na dni lub tygodnie projektowe, ale także na krótsze jednostki lekcyjne o wymiarze podwójnej lekcji lub dwóch podwójnych lekcji.

Constanze Jaiser - Jacob David Pampuch

Znalezisko przemycone z obozu koncentracyjnego - pamięć, sztuka i godność człowieka.

Teczka projektu na interdyscyplinarną lekcję.

Wydana na zlecenie Domu Konferencji w Wannsee – Miejsca Pamięci Edukacji Historycznej.

Berlin: Metropol-Verlag 2012, ISBN 978-3-86331-073-8, 19,00 EUR